

Povětrnostní sloupy

**Autoři René Tydlitát a Jan Trejbal,
Praha: Český hydrometeorologický ústav
2019. 278 stran. ISBN 978-80-87577-97-4.**

Na podzim roku 2019 vydal Český hydrometeorologický ústav nákladem 600 výtisků velmi zajímavou publikaci *Povětrnostní sloupy*. Průvodce po objektech drobné architektury s meteorologickými přístroji.

Knihu napsali meteorolog a urbanista-výtvarník. Ing. René Tydlitát je profesí letecký meteorolog. V tomto oboru působil nejprve v Armádě České republiky, dále pracoval jako inspektor na Úřadu pro civilní letectví a od roku 2014 je zaměstnancem Českého hydrometeorologického ústavu. MgA. Bc. Jan Trejbal vystudoval Fakultu architektury ČVUT a AVU v Praze. Má široký profesní záběr. Zabývá se metodou GPS skicování pro umění a praxi a rozvíjí současný systém územně analytických metod používaných v urbanismu. Dlouhodobě se věnuje pedagogické činnosti. Náhodně se oba autoři potkali na vernisáži týkající se odhalení nového meteorologického sloupu v parku Hadovka (Praha 6) v roce 2015, kdy začalo intenzivní badatelské úsilí při zpracování historických a současných meteorologických sloupů v Česku. Samotný zájem o meteorologické sloupy, shromažďování informace o nich a jejich fotodokumentace započala již mnohem dříve.

Kombinace meteorologie a architektury jako svědků kulturně-civilizačního vývoje ve středoevropském regionu se prolíná celou publikací. Přehledy meteorologických sloupů v publikaci, jejich fotografie, historický vývoj, geografické a meteorologické zajímavosti jednotlivých lokalit dokládají hluboké meteorologické a technické znalosti, zručnost, estetické cítění a stavební dovednosti našich předků. Na doprovodných fotografiích a v textech můžeme vidět historický vzhled mnoha náměstí, lázeňských kolonád nebo parkových zákoutí konce 19. a první poloviny 20. století.

Toto knižní vydání přináší velké množství unikátních a ojedinělých informací o popisovaných objektech a je prvním pokusem o výčet a popis více než sta meteorologických sloupů na území dnešní České republiky.

Publikace má osm kapitol. Hlavní kapitola, *Přehled meteorologických sloupů*, má pět podkapitol.

V *Úvodu* autoři čtenáře informují, jak vznikla myšlenka sepsání této knihy a jaká k tomu vedla cesta.

V kapitole *Příběh meteorologických sloupů* autoři uvádějí, co podle nich vedlo k rozvoji zájmu o tyto zajímavé stavby. Koncem roku 1882, tedy za vlády císaře Františka Josefa I., pražský týdeník pro učitele a přátele školství národního „Beseda učitelská“ (výtisk z 14. 12. 1882) otiskl cestopisné vzpomínky z návštěvy rakouského Štýrského Hradce. Autor příspěvku barvitě popsal zdařilé zakládání a úpravy městského parku na místech zbořených městských hradeb a pozna-

menal: „Co by zajisté i naši Praze slušelo, jest meteorologický kiosk. Obecenstvo v sadech se procházející dozví se tam, kolik jest hodin, kolik stupňů tepla, jaký tlak vzduchu a změnu povětrnosti.“ Toto prohlášení jako by předznamenalo zřizování povětrnostních sloupů na mnohých místech českých zemí zhruba po následujících padesát let. Zrodil se tak nový módní trend okrašlování veřejných míst pomocí malých vzhledově velmi příznivě vnímaných staveb s meteorologickými přístroji.

V kapitole *Co víme o meteorologických sloupech* autoři uvádějí, jak obecně sloupy vypadaly a vypadají, kolik jich známe (přibližné počty v Evropě), jak se jim (meteorologickým sloupům) říkalo, proč vznikaly a kdo byl jejich zřizovatelem, ve kterém časovém období se stavěly, na kterých místech vznikaly, jaké funkční prvky obsahovaly, proč byly populární a zda mohou být i dnes, jak kvalitní měření meteorologické sloupy poskytovaly.

V roce 1920 dr. Alois Gregor, tehdy asistent Státního ústavu meteorologického v Praze, v *Návodu k povětrnostním pozorováním* napsal:

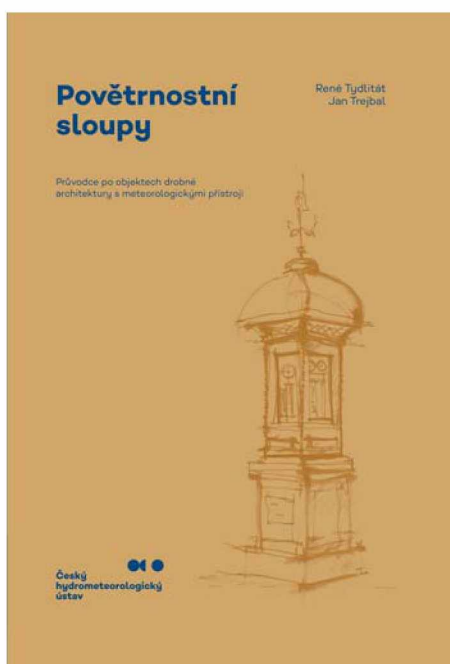
„Čtenář uzná, že jsou tudíž nespolehlivé záznamy teploměrů, umístěných na tzv. povětrnostních budkách okrasných, které nemají ventilace a mnohdy ani vzdušné polohy a kde na přístroje svítí slunce. Budky takové mají ten význam, že budí v obecenstvu zájem pro meteorologii. Údaje jejich přístrojů nemají však valné ceny.“

Tento výrok dr. Gregora přesně vystihl problémy s přesností měření v meteorologických sloupech, které můžeme doplnit o další poznatky. *Mnohdy velmi dobrá „tovární“ přesnost vyráběných přístrojů bývala znehodnocena jejich umístěním v meteorologických skříňkách.*

Autoři se zde zabývali architekturou a detaily sloupů, popsali jak a proč třídít meteorologické sloupy, uvádějí, zda jsou či nejsou předmětem památkové péče, jaké osobnosti měly na blízku (kdo inicioval jejich vznik a kdo se o ně staral), jakou měly a mají úlohu ve vědecké meteorologii a zda mohou být předmětem konceptuálního umění. V této kapitole se rovněž autoři zamýšlejí, zda byly svědky změn počasí. Nechybí otázka, zda Jára Cimrman postavil meteorologický sloup. Stručně nastiňují, zda ještě meteorologické sloupy vznikají a zda i dnes mohou být cílem výletů.

Hlavní a nejrozsáhlejší kapitola publikace *Přehled meteorologických sloupů* má 211 stran a člení se do pěti podkapitol:

– *Konec 19. století a začátky zřizování meteorologických sloupů.* Kapitola pojednává o začátcích zřizování meteorologických sloupů. V letech 1860 až 1900 byly meteorologické sloupy prokazatelně postaveny na 19 lokalitách ve městech a obcích (Teplíce, Františkovy Lázně, Praha, Brno, Krnov, Lázně Libverda, Most, Jablonce nad Nisou (4 lokality), Mariánské Lázně, Karlovy Vary, Jeseník, Liberec, Plzeň, Aš, Krásná Lípa a Děčín). Autory je nastíněna historicko-společenská situace ve vztahu k budování sloupů, úloha meteorologie ve společnosti, umělecko-urbanistické aspekty a přehled nejstarších sloupů. Všeobecnou část kapitoly zakončuje mapa rozmístění

všech 111 meteorologických sloupů uvedených v publikaci s barevným členěním podle jednotlivých období (podkapitol).

Dále následuje přehled jednotlivých meteorologických sloupů, u každého je popsáno, kde se nachází (souřadnice a nadmořská výška), pokud je známo, jak vzniknul, kdo se zasloužil o jeho vznik, zda byl opraven, jestli stále stojí, či je již zaniklý. Popis obvykle doprovází historická nebo současná fotografie sloupu a fotografie místa, kde byl umístěn. Často jsou uvedeny informace o zajímavostech, které mají spojitost se sloupem. U některých sloupů se autorům podařilo získat informace o instalovaných přístrojích, o jejich cenách, jakož i o ceně celého sloupu. Některé sloupy jsou doplněny mapou jejich umístění (současnou, či historickou).

– *Začátek 20. století a vlna obliby meteorologických sloupů.* V letech 1901 až 1918 byly meteorologické sloupy vztyčeny ve 38 lokalitách ve městech a obcích. *V tomto období přetrvávala závislost české meteorologie na Ústředním ústavu pro meteorologii a geodynamiku ve Vídni, ale uzrávala doba k zřízení českého zemského meteorologického ústavu. To si nejmódněji uvědomoval dr. František Augustin, první profesor meteorologie a klimatologie na Karlově univerzitě, který tehdejší společnost usilovně přesvědčoval o potřebě rozvoje meteorologie a zřízení samostatného meteorologického ústavu. Jeho zásluhou postupně docházelo k obnově a zahuštění sítě meteorologických stanic a propojení poznatků meteorologie a hydrologie.*

Z původně lokálního konfliktu vznikla světová válka (28. 7. 1914–11. 11. 1918) a s ní i neodvratný konec habsburské monarchie. „Velká válka“ veškeré snahy o zřizování meteorologických sloupů razantně přerušila a jejich osvětový, vzdělávací a estetický význam zcela upozadila.

Významným mecenášem zřizování těchto objektů se staly obecní spořitelny a jejich představitelé. Na konci prvního desetiletí 20. století se projevila první velká vlna zájmu o povětrnostní kiosky, která vyvrcholila v roce 1910. V tomto roce bylo pravděpodobně postaveno nejvíce sloupů na našem území, jako tomu bylo např. v Jičíně, Polici nad Metují, Březnici, v Liberci a v Brně. Tato léta ještě spadají do období před zahájením pravidelného rozhlasového vysílání na našem území, a proto informace, které sloupy poskytovaly, se těšily velkému zájmu.

– *Situace po 1. světové válce a druhá vlna zájmu o meteorologické sloupy.* V letech 1919 až 1945 byly meteorologické sloupy zřízeny na 39 lokalitách. *Prvním poválečným rokem, v němž v českých zemích vznikl meteorologický sloup, byl patrně rok 1921. Tehdy byl založen romantický povětrnostní altánek v Šumperku. Po zahájení pravidelného rozhlasového vysílání v Československu v roce 1923 sloupy postupně pozbyly svého základního významu. Jejich popularita však klesala jen pozvolna a nové sloupy nadále vznikaly přibližně až do roku 1936. V září 1938 podepsáním Mnichovské dohody došlo k odstoupení Sudet hitlerovskému Německu. Jednalo se téměř o třicet procent historického území republiky. Šlo právě o pásmo s největším výskytem meteorologických sloupů, zejména na Karlovarsku, Ústecku, Liberecku, Jesenicku a Opavsku. I pro německé obyvatelstvo tohoto území to znamenalo připojení k německé říši. Došlo k rozpuštění politických stran, svazů a spolků, které, většinou představovaly zřizovatele a opatrovníky povětrnostních sloupů. Zakládání dalších objektů ukončila druhá světová válka.*

– *Období po 2. světové válce a úpadek meteorologických sloupů.* V letech 1946 až 1990 byly postaveny meteorologické kiosky pouze v Teplicích na Mírovém náměstí, ve Slatiňanech, v Rokycanech (před Domem politické výchovy) a v Praze ve

Františkánské zahradě. *Přímé boje během konce války poničily konstrukce některých objektů, nebo znehodnotily funkčnost zabudovaných zařízení. Rok 1951, tedy brzy po nástupu komunistického režimu, znamenal pro původní okrašlovací spolkový konec činnosti. Se zánikem demokracie v Československu byla také zrušena tradiční sdružení, která meteorologické sloupy zakládala a pečovala o ně. Ztráta iniciátorů a správců v podobě českých, ale také, a to je třeba zdůraznit, německých spolků na dlouhá léta předznamenala postupnou zkázu těchto objektů. Další příčinou vedoucí až k rušení sloupů byly budovatelské snahy prosazované v duchu výstavby socialismu. Přes všechny negativní vlivy se některé sloupy dočkaly ochrany, rekonstrukce, nebo alespoň částečné opravy. Opavský kiosk byl dokonce zapsán do státního seznamu kulturních památek ještě před rokem 1990.*

– *Přelom 20. a 21. století a částečná obnova a vznik nových meteorologických sloupů.* Po roce 1990 bylo postaveno 11 meteorologických sloupů v těchto městech a obcích: Karlova Studánka, Lysá nad Labem, Újezd nad Lesy, Karlovy Vary, Janské Lázně, Vsetín, Třešť, Čáslav, Horní Blatná, Trutnov a Brno-Soběšice.

V posledních desetiletích 20. století sice došlo k opravám několika historických povětrnostních sloupů, avšak teprve začátkem 21. století nastala alespoň částečná renesance těchto stavebně-technických památek. Přestože některé kiosky po rekonstrukci zčásti přišly o svoji původní technickou funkci, zůstala jim úloha kulturně-historická. Na některých místech se původní povětrnostní kiosky dochovaly dodnes a stávají se ceněnou turistickou atrakcí a ukázkou drobné parkové architektury z dob minulých.

Jeden ze závěrečných odstavců v přehledu sloupů uvádí: *Jaká je tedy současnost povětrnostních sloupů? Jednoduše řečeno různá. Některé objekty jsou zapomenuty a chátrají, jiné jsou tak pečlivě rekonstruované, že si dokonce vysloužily zápis do seznamu technických památek. V některých původních a zachráněných stavbách můžeme spatřit zcela nevhodné a nekvalitní přístroje vykazující známky dlouhodobého zanedbání. Někteří vlastníci se svých sloupů zbavují nebo jen obtížně hledají jejich využití. Naopak na jiných místech se objevily zcela nové a moderní přístroje a zobrazovací jednotky.*

Sestavu meteorologických přístrojů patrně na nejmladším meteorologickém sloupu v ČR lze nalézt v Soběšicích na severním okraji statutárního města Brna.

V kapitole *Meteorologické přístroje v povětrnostních sloupech* autoři popisují nejčastěji používané přístroje. Samostatná podkapitola byla věnována větrným koruhvím. Jsou zde popsány nejčastěji použité, včetně několika fotografií. Publikace také uvádí Beaufortovu stupnici síly větru. Podkapitola věnovaná tlakoměřům uvádí také rozsáhlou povětrnostní tabulku k aneroidu, které byly často součástí sloupů pro rychlé určení projevu místního počasí.

Podkapitola o teploměrech popisuje jednotlivé typy přístrojů, jejich technické řešení, přepočty jednotek stupnice Réaumur na stupnici Celsia. Jsou uvedeny historické teploměry (např. velký teploměr maximo-minimální z meteorologického kiosku v Liberci. Svou kapitolu má také pojednání o vlhkoměrech.

Zvláštní popis si zaslouhuje přístroj, který se stal hitem a také standardní součástí sériově vyráběných meteorologických sloupů v produkci firmy W. Lambrecht v posledním desetiletí 19. století a až do začátku první světové války. Byl jím Lambrechtův povětrnostní telegraf, také nazývaný Lambrechtův telegraf na počasí, Lambrechtův oznamovatel povětrnosti

nebo patrně též *atmosférograf*. Přístroj je v publikaci doplněn předpovědní tabulkou, jak originální, tak přeloženou do češtiny.

Samostatná kapitola je věnována *Výrobcům a dodavatelům meteorologických skříněk a přístrojů*. Největší pozornost byla věnována Wilhelmu Lambrechtu a jeho firmě. Jsou zde uvedeny i modely Lambrechtových meteorologických sloupů, včetně tehdejších cen sloupů a přístrojů. Dalšími dodavateli byly firmy Heinrich Kappeller z Vídně, Johann Friedrich Mack z Frankfurtu nad Mohanem Die Annoncen-Uhr-Actien-Gesellschaft, Die Urania-Uhren-und-Säulen-Commanditgesellschaft z Berlína, C. A. Ulbrich & Co., Curych a další. Zvláštní pozornost je věnována novodobým výrobcům meteorologických sloupů a přístrojů.

Předposlední kapitola knihy je věnována *Doporučení k vyhledávání, rekonstrukci a zřizování meteorologických sloupů*, kde je v textu na dvou stranách uvedeno mnoho zajímavých informací pro badatele v tomto oboru nebo osobám, které se chtějí věnovat rekonstrukci, ochraně, nebo dokonce výstavbě nových sloupů.

Poslední kapitola je nazvaná *Příběh meteorologických sloupů nekončí*.

I když jsme objevení a dokumentování meteorologických sloupů na našem území věnovali značné úsilí rozložené do několika let, zřejmě nikdy nebudeme mít jistotu, že jsme poznali všechny.

Myšlenka informačního vzhledově přitažlivého objektu značného společenského významu ztvárněná do podoby drobné stavby umístěné ve veřejném prostoru je stále aktuální.

Příběh meteorologických sloupů tak může pokračovat.

V závěru knihy je uveden místopisný rejstřík s vyznačením čísla objektu popisovaného ve druhé kapitole a čísla strany. Velká pozornost byla věnována literatuře a bibliografii. Zdroje informací k jednotlivým objektům jsou řazeny abecedně a jsou rovněž uvedeny všeobecné informační zdroje a doporučené odkazy. Poslední strana knihy obsahuje medailonky autorů i s jejich fotografiemi.

Zvláštní poděkování autorů patří Karlu Krškovi z Brna a Tomáši Litschmannovi z Velkých Bílovic, kteří zásadním způsobem přispěli ke vzniku a kvalitnímu zpracování publikace. Při přípravě publikace autorům aktivně pomáhalo minimálně 42 jmenovitě uvedených spolupracovníků z celé republiky a zahraničí.

Publikace obsahuje 37 map umístění meteorologických sloupů, 101 celostránkových nebo menších fotografií současné podoby meteorologických sloupů, 58 reprodukcí historických fotografií nebo historických pohlednic s meteorologickým sloupem, čtyři tabulky, graf vývoje počtu meteorologických sloupů, fotokopie dotazníku k historii meteorologických sloupů, 9 historických nákrusů nebo katalogových vyobrazení meteorologických sloupů. Jedna počítačová vizualizace sloupu, 23 fotografií meteorologických přístrojů umístěných v povětrnostních sloupech, jedna historická reprodukce fotografie Wilhelma Lambrechta z Göttingenu, dvě fotografie autorů publika a více než 40 ilustrací Jana Trejby.

V roce 2018 se meteorologický sloup dostal i do elektronické verze meteorologického slovníku, kam jistě patří a má své místo. Můžeme jej nalézt mezi hesly sloup halový, měsíční, sluneční a světelný:

sloup meteorologický

samostatně stojící sériově vyráběný objekt, nebo drobná okrasná, též historizující stavba sloužící k umístění několika meteorologických přístrojů. Meteorologické sloupy byly zřizovány na často navštěvovaných veřejných prostranstvích (náměstí, promenády, parky u škol apod.) převážně od konce 19. století do 30. let 20. století. Jejich kamenná, dřevěná či železná konstrukce je zpravidla čtyřboká a dosahuje výšky 2 až 4 m. Středová část konstrukce, spojená s kamenným nebo zděným podstavcem, vytváří prostor pro výklenky nebo prosklené skřínky na měřicí přístroje. Celý objekt bývá zakončen různě tvarovanou stříškou s funkční nebo jen ozdobnou větrnou korouhví. Výjimečně je sloup součástí další kamenné architektury v podobě altánu, která pak funguje jako radiční kryt. Do výklenků nebo skříněk sloupu mohl být instalován tlakoměr, teploměr, extrémní teploměry, vlhkoměr a registrační přístroje. Vrcholným či spíše pozoruhodným přístrojem své doby byl v mnohých sloupech vystavený Lambrechtův povětrnostní telegraf. Sloupy též prezentovaly různé klimatické přehledy a další informace pro obyvatelstvo. Problémem oproti standardní meteorologické budce bylo nedostatečně redukováné oslunění přístrojů v určité části dne a nedostatečná ventilace uzavřených prostor sloupu s přístroji. Rovněž ošetřování a seřizování přístrojů bylo jen sporadické a nesystémové. Přesto meteorologické sloupy ve své době významně přispěly k popularizaci meteorologie mezi širokou veřejností.

angl.: weather column slov.: meteorologický stĺp něm.: Wettersäule fr.: Les colonnes météorologiques rus.: метеорологический столб

Publikace byla pokřtěna na podzim loňského roku, kde také svitla naděje, že vedení ČHMÚ podpoří výstavbu novodobých meteorologických sloupů. Uvidíme, jestli se nějaký sloup nakonec podaří postavit.

Knihy byla rovněž autory představena veřejnosti v pořadu České televize *Dobré ráno* na jaře roku 2020.

Na publikaci oceňuji, že není jen pouhým přehledem a výčtem povětrnostních sloupů u nás, což by samo o sobě bylo velmi záslužným počinem. Text je vhodně doplňován informacemi o historickém kontextu zaměřeným na vývoj meteorologie a klimatologie, dostupné přístrojové techniky a jistě i o technickém a uměleckém řešení jednotlivých sloupů, které oceňuji, zejména díky doloženým fotografiím a náčrtům. Přínos díla pro urbanisty, architektky nebo historiky posoudit neumím.

Publikace si nenárokují být konečným výčtem všech historických i novodobých objektů s meteorologickými přístroji. Během krátkého pátrání autoři shromáždili indicie o dalších objektech, které však zatím nebylo možné ověřit a v této knize představit.

Publikaci je možné objednat a zakoupit v Nakladatelství Českého hydrometeorologického ústavu, nebo si ji půjčit v naší knihovně. Vše doporučuji všem si ji přečíst. Čtenář se v knize dozví mnoho zajímavého o historii a současnosti meteorologických sloupů u nás a také publikace přináší zajímavé poznatky a informace o historii meteorologie a přístrojové techniky.

Pavel Lipina